

Наукові перспективи
Видавнича група

ВІСНИК науки та освіти
ISSN 2786-6165 (ONLINE)

серії: філологія, культура і мистецтво,
педагогіка, історія та археологія, соціологія

Bulletin of Science and Education

№ 3(33) 2025

Видавнича група «Наукові перспективи»
Християнська академія педагогічних наук України

«Вісник науки та освіти»

***(Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія»,
Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)***

Випуск № 3(33) 2025

Київ – 2025

Publishing Group «Scientific Perspectives»

Christian Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

"Bulletin of Science and Education"

*(Series" Philology ", Series" Pedagogy ", Series" Sociology ",
Series" Culture and Art ", Series" History and Archeology")*

Issue № 3(33) 2025

Kiev – 2025

**«Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка»,
Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та
археологія»)»: журнал. 2025. № 3(33) 2025. С. 2230**

*Рекомендовано до видавництва Всеукраїнською Асамблеєю докторів наук з державного управління
(Рішення від 31.03.2025, № 10/3-25)*

**Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 10.10.2022
№ 894 журналу присвоєні категорії "Б" із історії та археології
(спеціальність - 032 Історія та археологія) та педагогіки
(спеціальність - 011 Освітні, педагогічні науки)**

**Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 23.12.2022
№ 1166 журналу присвоєна категорія Б з філології (спеціальність -
035 філологія)**

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної академії наук Азербайджану, Всеукраїнської асоціації педагогів і психологів з духовно-морального виховання та Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління

Журнал публікує наукові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів філології, соціології, науки про освіту, історії, археології, а також, культурології та мистецтвознавства з метою їх впровадження у сучасний науково-освітній простір.

Цільова аудиторія: вчені, лінгвісти, літературознавці, перекладачі, мистецтвознавці, культурознавці, педагоги, соціологи, історики, археологи, а також, інші фахівці з різних сфер життєдіяльності суспільства, де знаходиться застосування тематика наукового журналу

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), Research Bible, міжнародної пошукової системи Google Scholar

Головний редактор: Гурко Олена Василівна - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, (Дніпро, Україна)

Редакційна колегія:

- ✚ Александрова (Верба) Оксана Олександрівна – доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри теорії музики Харківського національного університету імені І. П. Котляревського, (Харків, Україна)
- ✚ Афонін Едуард Андрійович - доктор соціологічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, (Київ, Україна)
- ✚ Булатов Валерій Анатолійович - старший викладач кафедри дизайну Українського гуманітарного інституту, член спілки дизайнерів України
- ✚ Вакулик Ірина Іванівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
- ✚ Волошенко Марина Олександрівна – доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Національний університет "Одеська політехніка" (Одеса, Україна)
- ✚ Вуколова Катерина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології та перекладу Білоцерківського національного аграрного університету (Біла Церква, Україна), доцент Дніпровського відділення центру наукових досліджень та викладання іноземних мов Національної академії наук України, Дніпро, Україна (Дніпро, Україна)
- ✚ Головна Алла Василівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Гончарук Віталій Володимирович – к.пед.н., старший викладач кафедри хімії та екології «Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини», (м. Умань, Україна)
- ✚ Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Спілки краєзнавців України (Київ, Україна)

- Вільчинська Т.П., Вільчинський О.К.** 139
*РЕЦЕПЦІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ В РЕГІОНАЛЬНІЙ
ПРЕСІ (на матеріалі публікацій у тернопільській газеті «Вільне
життя плюс»)*
- Вільчинська Т.П., Вільчинський О.К.** 149
*КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ САКРАЛЬНО-ХТОНІЧНОГО В УКРАЇНСЬКІЙ
БАРОКОВІЙ ТРАДИЦІЇ (на прикладі концепту-образу «чорт»)*
- Воробей О.С., П'янтас М.М.** 162
*ТЕАТР АБСУРДУ В КОНТЕКСТІ КИТАЙСЬКОЇ ТЕАТРАЛЬНОЇ
ТРАДИЦІЇ*
- Вискушенко С.А.** 177
*ПРОБЛЕМИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ТЕРМІНІВ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ*
- Голубовська І.В., Підгурська В.Ю.** 186
*«ТУГА ЛЮДСЬКОГО СЕРЦЯ ПО НЕЗАБУТНЬОМУ»: ХУДОЖНЯ
СВОЄРІДНІСТЬ ЛЕГЕНДИ «СВАНГІЛЬД-КНЯЗІВНА» НАТАЛЕНИ
КОРОЛЕВОЇ*
- Гончарук В.А., Кириченко В.Г., Богуславська Л.Г.** 199
*ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ
УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ*
- Горобець А.В.** 216
*ТЕХНОЛОГІЯ СНАТГРТ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПРИ
ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІН «УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЕТНОКУЛЬТУ-
РОЛОГІЯ» Й «ІНОЗЕМНА МОВА»*
- Гоца Н.М., Павленко О.В., Сорочан О.В.** 229
*СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ ГРАМАТИЧНО-СИНТАКСИЧНИХ
КОНСТРУКЦІЙ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКИХ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ
ДОГОВОРАХ*
- Деньга О.А., Ісаєнко Т.В.** 242
*АЛГОРИТМИ РОБОТИ З ПІСЕННИМ МАТЕРІАЛОМ НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ*
- Дубік С.Р., Мафтин Н.В.** 256
*ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ ПОЗАКЛАСНОГО
ЧИТАННЯ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ
ВАЛЕРІЯ ПУЗІКА «З ЛЮБОВ'Ю – ТАТО»)*

УДК 811.161.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-3\(33\)-149-161](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-3(33)-149-161)

Вільчинська Тетяна Пилипівна доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та славістики, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, тел. (067) 801-53-23, <https://orcid.org/0000-0003-4881-6132>

Вільчинський Олександр Казимирович кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, тел. (067) 879-96-56, <https://orcid.org/0000-0001-8369-1962>

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ САКРАЛЬНО-ХТОНІЧНОГО В УКРАЇНСЬКІЙ БАРОКОВІЙ ТРАДИЦІЇ (на прикладі концепту- образу «чорт»)

Анотація. Стаття присвячена аналізу процесів концептуалізації сакрального-хтонічного в українській бароковій традиції. Метою розвідки було дослідити особливості мовної об'єктивації концепту-образу «чорт» у поетичній мові визначного барокового поета І. Величковського, який жив і творив у XVII ст. У ході аналізу знайшла підтвердження думка про те, що він послуговувався українською книжною мовою та вбачав своє покликання в уславленні релігійних цінностей Звідси такий інтерес до його творчості, яка протягом тривалого часу перебувала на периферії дослідницьких зацікавлень, що й визначає актуальність запропонованої теми. Мовна реалізація концепту «чорт» в поезії І. Величковського засвідчила важливість відповідного поняття не лише для письменника, а й культури бароко загалом. Образ чорта розроблявся автором насамперед як негативний демонологічний персонаж – антагоніст Бога. Розглядаючи його крізь призму концепту, робимо висновок про його семантико-когнітивну багатогранність, негативнооцінну маркованість, що підтримуються як християнськими, так і язичницькими уявленнями про цей демоноперсонаж. Особливості мовного втілення проаналізованого концептуалізованого поняття забезпечують як відповідна система різноструктурних номенів на його позначення, так і різні лінгвовиражальні засоби, а також словотвірна валентність вербалізаторів, їхні широкі сполучувальні можливості, зв'язок з асоціативним простором імені концепту та ін. Встановлено, що більшість концептуальних смислів співвідноситься з тими, що характеризують

відповідний концепт в українській етносвідомості. Подібні дослідження дають змогу реконструювати пракультурні, міфологічні, релігійні параметри літературного процесу епохи Бароко, в якій феномен релігійно-філософської поезії зумовлювала взаємодія різних начал: трансцендентного й іманентного, вищого духовного й нижчого демонічного, емоційного й раціонального, що визначають зіткану з протиріч специфіку тогочасного менталітету українського народу.

Ключові слова: бароко, концептуалізація, сакральнo-хтонічне, концепт-образ «чорт», поетичний текст, жанрово-стильові ознаки, І. Величковський.

Vilchynska Tetiana Pylypivna Doktor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Language and Slavic Studies, Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk, Ternopil, tel. (067) 879-96-56, [https:// orcid.org/0000-0001-8369-1962](https://orcid.org/0000-0001-8369-1962)

Vilchynskyi Oleksandr Kazymyrovych candidate of sciences in social communications, associate professor of the Department of Journalism, Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk, Ternopil, tel. (067) 801-53-23, <https://orcid.org/0000-0003-4881-6132>

CONCEPTUALIZATION OF THE SACRED-CHTHONIC IN THE UKRAINIAN BAROQUE TRADITION (using the example of the concept-image of the “devil”)

Abstract. The article is devoted to the analysis of the processes of conceptualization of the sacred-chthonic in the Ukrainian Baroque tradition. The purpose of the investigation was to investigate the features of the linguistic objectification of the concept-image of "devil" in the poetic language of the prominent Baroque poet I. Velichkovsky, who lived and worked in the 17th century. The analysis confirmed the idea that he used the Ukrainian literary language and saw his calling in the glorification of religious values. Hence such interest in his work, which for a long time was on the periphery of research interests, which determines the relevance of the proposed topic. The linguistic implementation of the concept of "devil" in the poetics of I. Velichkovsky testified to the importance of the corresponding concept not only for the writer, but also for Baroque culture in general. The image of the devil was developed by the author primarily as a negative demonological character – the antagonist of God. Considering it through the prism of the concept, we conclude that it has semantic and cognitive multifacetedness, negative evaluative marking, which are supported by both Christian and pagan ideas about this demon character. The

features of the linguistic embodiment of the analyzed conceptualized concept are provided by both the corresponding system of differently structured nomens for its designation, and various linguistic expressive means, as well as the word-forming valence of verbalizers, their wide combinatory capabilities, connection with the associative space of the name of the concept, etc. It has been established that most of the conceptual meanings correlate with those that characterize the corresponding concept in Ukrainian ethnoconsciousness. Such studies make it possible to reconstruct the pre-cultural, mythological, and religious parameters of the literary process of the Baroque era, in which the phenomenon of religious-philosophical poetry was determined by the interaction of various principles: the transcendent and immanent, the higher spiritual and the lower demonic, the emotional and the rational, which determine the specifics of the Ukrainian people's mentality of that time, woven from contradictions.

Keywords: baroque, conceptualization, sacred-chthonic, concept-image "devil", poetic text, genre-stylistic features, I. Velichkovsky.

Постановка проблеми. XVII ст. в історії українського народу сповнене драматизму. Разом із тим постійне намагання українців відстояти свою національну, релігійну і культурну самостійність, на яку зазіхали сусідні держави, викликало небачене із часів Київської Русі піднесення національної самосвідомості, розквіт науки, культури, мистецтва. При цьому саме мова виходить на поверхню суспільного життя, аби стати на чолі визвольних змагань у всіх його проявах. Незважаючи на варварські заборони, відчуження з боку духовної еліти, вона розширює свої функціональні можливості, утверджуючись передусім як мова барокової літератури. Серед різних жанрів привертає увагу насамперед поезія, а серед авторів – ті, що писали українською мовою. Одним із таких письменників був Іван Величковський, значення якого полягає в тому, що більшість творів він писав староукраїнською літературною мовою, сприяючи тим самим її розвитку.

І. Величковський – це типова людина епохи бароко, в якому органічно поєднувалися ренесансна життєрадісність і життєлюбність з глибокою, щирою релігійністю, що, у свою чергу, породжувало внутрішню суперечливість його духовного світу, хоч і живило потужною енергією його творчість. Як бароковий поет, він до недавнього часу належав до маловивчених. На це вказували такі дослідники його творчості, як: С. Маслов, В. Колосова, В. Кречотень, М. Сулима та ін. З. Геник-Березовська, пояснюючи цілком об'єктивними причинами, зумовленими насамперед тим, що ціле покоління українських критиків і дослідників ставилися до українського бароко скептично або й цілковито негативно [4, с. 29].

Водночас бароко і як художній метод (В. Крекотень), і як стиль (Д. Чижевський, З. Генік-Березовська), і як культурний, літературний напрям, ціла епоха (Д. Чижевський, Г. Грабович) постійно перебуває в колі дослідницьких зацікавлень, спричинених глибинними зрушеннями в художніх смаках, а також новими методологічними засадами, осмисленням бароко як доби та стилю в окремих національних культурах, необхідністю його розгляду на фоні суспільних подій того часу.

Заслуги І. Величковського як барокового письменника здебільшого вбачають у тому, що в XVII ст. він писав книжною українською мовою (В. Шевчук). Проте актуальним для нашого дослідження є інтерес передусім до сакральних мотивів у творчості І. Величковського. Адже провідними образами в поетичній картині світу І. Величковського завжди були Бог і Богородиця. Науковці досить часто звертають увагу на суперечність авторської позиції стосовно поєднання релігійного та світського, яка і є чи не основною психологічною «пружиною» творчості І. Величковського (В. Колосова, В. Крекотень, О. і П. Охріменки). Ця суперечність спричиняє драматичний, а може, навіть і трагічний надрив у його душі, виражається у віршах, гальмуючи його письменницьку активність. Як поет зрілого бароко (Л. Ушкалов), І. Величковський намагався поєднувати, особливо в ранній період творчості, духовні мотиви зі світськими. Зокрема, він досить вільно потрактовує окремі християнські положення, йому імпонують епіграми Д. Овена, які в його переспівах мають цілком світський характер. Проте у 80-90 роках настрої поета помітно змінюються. Тепер ним опановує благочестивий ліризм, що проявляється у благоговінні перед Богом, Богородицею, Святими, у яких він шукає заступництва, а провідними мотивами його творів стають каяття за колишні пригрішення, страх перед покаранням, боязнь смерті, надія на спасіння тощо.

Разом із тим, як свідчить культова практика різних релігій, вірувань, власне сакральне тісно пов'язане із сакрально-хтонічним. І хоча будь-яка релігійна концепція світу передбачає їх розмежування, вони завжди перетинаються. Однією з основних функцій Бога є протистояти демоні. Жодний аналіз Божого Абсолюту не був би повним без визначення ворожої йому сили, втіленої у різні демонологічні образи.

У творчості І. Величковського повною мірою реалізується сакрально-хтонічне, що стосується сфери осмислення абсолютного й того зла, що наповнює зовнішній світ. Саме цим ворожим силам протистоять власне сакральні іпостасі Бога і Богородиці. Світ демонів, створений уявою людей і освячений традицією багатьох поколінь, становить ієрархічно складну систему, яка засвідчує неоднорідність демонічного простору (власне

демони, окремі реалії довкілля, персоніфіковані абстрактні поняття тощо). У концептосфері сакрального, що реалізується у бінарній опозиції добро / зло, ідея зла виноситься за межі трансцендентного та корелює з людиною. Добро, особливо в християнстві, співвідноситься не з якоюсь абстракцією, а визначається через стосунки з Богом, від якого воно залежить. Натомість зло, передусім за церковним ученням, носить характер несубстанціональний і реалізується насамперед через диявола (сатану) – виразника зла, який намагається порушити Божий порядок і заважає планам Господа. Зло – не просто пасивний супротивник Бога, воно намагається „поселитися” в людині і чинити супротив будь-якому вияву Божої волі. Водночас, як зауважує І. Бетко, зло «не має самостійного існування, не було створене Богом і, на відміну від людини, наділеної вічною душею, приречене на знищення» [1, с. 121]. Відомо чимало виявів зла. У дорозі до Бога людство пройшло фетишизм, анімізм, пантеїзм, і на всіх цих етапах певною мірою об’єктивувалося зло, якому постійно треба було протистояти: або задобрювати ті сили, що його уособлювали, або боротися з ними.

Основним провідником зла на землі, за християнським сценарієм, є сатана (диявол, антихрист) як супротивник Бога, що персоніфікує будь-яке зло. За язичницьким сценарієм, зло асоціюється із чортом або іншою демоносною, які, проте, частіше функціонують як аксіологічно амбівалентні, тобто наділені не лише типовими негативними рисами нечистої сили, а й деякими позитивними, що виявляється в їх заступництві, прихильному ставленні і т. ін.

Сьогодні, незважаючи на велику кількість публікацій про українську демонологію, помітно відчутною є інформаційна недостатність вивчення питання, пов’язаного з об’єктивацією хтонічного в художній мовотворчості. А отже, цілком справедливим вважаємо твердження О. Забужко про те, що «проблема українського демонізму ще чекає на своїх дослідників» [5, с. 62]. З огляду на це, тема, присвячена аналізу концепту «чорт» в поетичній творчості І. Величковського, є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно XVII ст. вважають періодом «великих духовних катаклізмів і немалих змагань, адже ренесансові віяння ламали звичний теїстично-схоластичний спосіб думання» [10, с. 209]. Водночас саме цей період «відкриває Україну до активних впливів Бароко» [8, с. 71]. Бароко, як відомо, – це напрям контрастів, мінливостей і ускладнень; це антагонізм релігійних і світських мотивів на тлі єдності схоластичного середньовіччя із ренесансним духовним розкріпаченням людини. Специфіку літературного бароко в Україні виявляло чимало вчених. Так, на думку З. Генік-Березовської, «українська культура XVII – XVIII ст. породила дуже своєрідний і

повноправний стильовий витвір, в якому ця епоха реалізується комплексно і який віддавна сприймається як складник європейського бароко» [4, с. 29].

Щодо творчості І. Величковського, то вона посідає одне з провідних місць у літературному бароко XVII ст., що й зумовило появу численних розвідок, присвячених її аналізу. Так, Б. Бодрак окреслює відповідний період у бароковій культурі як величковськознавство. Здійснений дослідницею огляд величковськознавчих праць засвідчує зростання уваги до постаті митця й пошуки нових орієнтирів у вивченні його творчості. Зокрема, безперечним надбанням національної медієвістики є видання поезій барокового автора, супроводжуваних ґрунтовними біо-бібліографічними відомостями (Є. Пеленський, С. Маслов, В. Колосова, В. Крекотень, В. Шевчук). Важливими, на думку Б. Бодрак, є всі розвідки, присвячені аналізу творчої спадщини митця. Проте серед них привертають особливу увагу праці, в яких порушено питання жанрових, ідейно-тематичних та стильових особливостей (Д. Чижевський, Г. Грабович, М. Сулима, Р. Радишевський, Л. Ушкалов, Б. Криса), а також розвідки, присвячені розгляду різних художніх засобів у творах І. Величковського (Л. Андрієнко, О. Ткаченко, М. Шевчук) [2, с. 34-54]. Якщо літературознавці акцентують на певних стильових ознаках творчої манери поета, як-от: виразність, розвиток особистісного начала, тяжіння до алегоризму, версифікація тощо (Б. Криса, М. Сорока, О. Чорний та ін.), то мовознавці підходять із позицій тлумачення мовної ситуації в XVII ст., схиляючись при цьому до того, що XVII ст. позначене багатомовністю (П. Житецький, В. Німчук, В. Русанівський, Ю. Шевельов, І. Фаріон та ін.).

Проте актуальними для нашого дослідження є передусім наукові праці, присвячені аналізу сакральних мотивів у творчості І. Величковського. Зокрема, М. Сорока виявляє зацікавленість барокового письменника середньовічними формулами для створення образів Ісуса Христа і Діви Марії. Це дає змогу науковцю поставити славнозвісне «Млеко» І. Величковського в один ряд із роботами Х. Вайса, Л. Іштвана, Я. Турігета [7, с. 47]. О Чорний визначальні мотиви творчості поета вбачає в письменницькому тлумаченні ідеалу людини в образі Ісуса Христа та у звеличенні жінки-матері, заступниці, спасительки в образі Богородиці [9, с. 132]. І лише побіжно дослідники торкаються дослідження хтонічного в поетичній мовотворчості І. Величковського.

Метою статті є дослідити особливості мовної об'єктивації сакрально-хтонічного, репрезентованого концептом-образом «чорт», у поетичній мові І. Величковського (XVII ст.).

Виклад основного матеріалу. У статті послуговуємося терміном «концепт-образ», під яким розуміємо мовно-ментальну величину синкре-

тичного типу, експліковану в поетичній мові. З одного боку, такий концепт об'єднує інформацію про всі ознаки реалії, відображає внутрішню форму слова-номінанта, узагальнює перцепцію знань про світ на рівні свідомості; а з іншого – синтезує індивідуально-авторське бачення з традицією національного вживання. Етнокультурний концепт «чорт» розглядаємо як такий, що акумулював давні язичницькі уявлення про нечисту силу та ті, що сформувалися в християнстві, а отже, визначаємо його як амбівалентний. Зауважимо, що образ чорта здавна належить до тих, які збуджували творчу фантазію багатьох письменників, що сприяло збереженню в національній культурі різноманітної інформації про цього демона та його негативний вплив: спричиняло розмивання давніше цілісних демонообразів, зневиразнення їхніх портретних, акціональних, темпоральних характеристик, а також зумовлювало втрату багатьох народних назв цих реалій, заступлення їх іншими найменуваннями з художніх текстів.

Так, змальовуючи Бога і Богоматір, І. Величковський наголошує на таких важливих компонентах їх концептуальної семантики, як: «Ті, що протистоять демонси́лі», напр.: *«Єгда Христос дѣмоню силу укроаает»* [3, с. 115] або *«Мати ... тобою прогоняются и страсти и бѣси(ы)»* [3, с. 120]. Загалом у досліджуваних творах усі образи демонологічних персонажів, репрезентовані назвами, поширеними як в язичницькому, так і в християнському сценаріях, належать до функціонально навантажених.

У поетичній мові І. Величковського номенами концепту «чорт» є: *сатана, демон, враг, звір, змій, б.:с, антихрист, лжепророк*, а також двокомпонентні номінації на зразок *демоня сила, д.:монский лик, «духи нечисты»*. Напр.: *«Кто же Єву в том прелсти, змій ли вертоградскій? – Адскій»* [3, с. 72] або *«Да не похитит мене сатана воскор.:»* [3, с. 91]. Серед вербалізаторів особливою образністю вирізняються парафрази (*князь тми*) та апелятиви (*змій-антихрист*).

Зауважимо, що наявність декількох варіантів для називання переважної більшості персонажів пандемоніуму зумовлена традицією табування, оскільки вживання «справжнього» імені може водночас стати актом викликання демона. Серед різних способів парафразування його імені привертає увагу використання найменувань, внутрішня форма яких відбиває уявлення про небезпечність демона, наприклад: *враг, зв.:р, змій*. Щодо демоназв *антихрист, лжепророк* як номенів антибога, то їх функціонування пояснюється авторським прагненням правдивіше передати Христологічну тематику. Як типовий представник епохи Бароко, поет досить часто послуговується таким поширеним у бароковій релігійній літературі образом, як *змій*, творчо переосмислюючи його: *змій вертоградскій, змій-антихрист*. І. Величковський не виявляє спроб облагородити

змія, хоча така тенденція, як відомо, простежувалася в історії християнства. В аналізованих творах змії – це передусім спокусник, що зближує його з дияволом.

У поетичній творчості цього автора здебільшого фігурують узагальнені хтонічні образи, або родові назви, як їх кваліфікує Н. Слухай, таких демонологічних персонажів [6, с. 64]. Послідовний письменник і в традиції зображення хтонічних сил. Сенси, що їх вкладає І. Величковський у концепт-образ «чорт», помітно корелюють із тими, що відповідають міфопоетичним уявленням про чорта та засвідчені практикою загальномовної концептуалізації відповідного поняття.

Передусім чорт уособлює зло, він прагне, аби людина потонула в *«гримованому морі»*, відтак, постійно спокушає її (*«Ужа гримована сніг даєт мя жало»* [3, с. 119]). Демон розуміє, що головним його супротивником у боротьбі за душу людини є Бог, тому намагається боротися з ним, але зазвичай програє (*«За то дщер от демона Христом освободися»* [3, с. 108]). Все це відповідно зумовлює негативне ставлення до чорта, що виражається в описі його зовнішнього вигляду (*«с агнічими рогами»*), вказівці на основне місце його перебування, яким є пекло, прірва (*«Аггел змія связанна в бездну вовергаєт»* [3, с. 115]).

З огляду на викладене, основними компонентами семантики концепту-образу «чорт» у поетичній мові І. Величкова є такі, як: «той, що втілює зло» (*«Звєр лют грядет из моря, злых сонм знаменуєт»* [3, с. 114]); «той, що спокушає» (*«Христа алчна демон в пустыне искушаєт»* [3, с. 106]); «той, що викликає страх» (*«Сей лжепророк огонь сведет, люди убоятся, неписанніи в неб.: звєрем поклонятся»* [3, с. 114]); «той, що є супротивником Бога, але безсилим у боротьбі проти нього» (*«Демон во человек нємый водворися, Христос того изгнал єсть, бєсный исцєлился»* [3, с. 108]), а також «той, що є брудним, потворним», «той, що живе у нечистому місці (потойбічному світі)» (*«Первая антихриста глава изьявляєт. Ин из земли исходит со агнічими рогами»* [3, с. 114]). Зауважимо, що більшість із цих концептуальних смислів реалізується у позиції суб'єкта осмислення, за винятком хіба що тих контекстів, де чорт інтерпретується як звір.

Водночас авторське світобачення помітно розширює уявлення про демонологічну силу, що дає змогу окреслити ще декілька семантичних компонентів у структурі концепту-образу «чорт». Напр.: «той, що сіє ворожнечу, безлад» (*«Со инєми же всєми бєсы брань творяху»* [3, с. 125]); «той, що є ворогом Святих, яких остерігається» (*«А к пещере Святих ниже приступить смєяху»* [3, с. 126]); «той, локусом якого є людина» (*«Серце ми, Христе, аду єсть подобно, страстєм, яко бєсом, жилище удобно»* [3, с. 119]).

Як поет, що розвиває Христологічну тематику, І. Величковський зображає антихриста, діяльність якого спрямована насамперед проти Ісуса. Антихрист – демоноперсонаж, одержимий дияволом, а тому наділений надприродними здібностями, хоча й безсилий перед Богом. Таке трактування антихриста об'єктивує індивідуальний смисл: «той, що відзначається надприродністю, яка, проте, не порятує його від загибелі» (*«Той по тисящи годиц паки разр.:шится, ибо во антихр.:ст.: з.:ло укр.:пится,.. но судія воскор.:казнь хочет воздати»* [3, с. 115]).

Аналіз семантики досліджуваного концепту засвідчує його виразну конотованість. Причому негативні конотації закріпилися за ним під впливом християнства. У поетичній картині світу І. Величковського демонологічна сила виключно негативно маркована. Це підтверджує і її мовна концептуалізація, що виявляється значною мірою через епітетні характеристики, як-от: «алчна д.:мон», «враг льстивый», «зв.:р лют», «духи нечисты», «змії гр.:ховный» та ін. Зважаючи на подібні кваліфікації чорта, можна визначити ще один фрагмент концептуальної семантики зі спільним компонентом «той, що втілює», який конкретизують диференційні ознаки: «жорстокість», «грішність», «облудність», «лицемірство», «лестощі» тощо: *«Якоже поработах прежде врагу льстиву, наипаче же послужу теб.: незлобиву, Господев.: моему»* [3, с. 91].

Хоча семантика досліджуваного концепту-образу акумулювала насамперед біблійні уявлення про чорта, знаходимо тут і деякі язичницькі відголоски. У житійній літературі біс прагне спокусити пустельника, так само і демон у віршах І. Величковського спокушає Христа в пустелі. При цьому біс часто змальовується як здатний до метаморфоз, які були визначальною рисою дохристиянських вірувань. Він може перекидатися на звіра, змія, пса тощо, які репрезентують зооморфний тип біса. Оскільки тексти барокового автора потребують домислення, по-різному можна зчитувати такі рядки, як: *«Жена хананейска псом уподобися, за то дщер от д.:мона Христом свободися»* [3, с. 108]. Крім того, поет подекуди індивідуалізує демонів, визначаючи їхній локус, що було притаманне також для язичницької картини світу з її пандемонізмом, в якому кожен із учасників відповідав за певну ділянку буття (*«Д.:мон во челов.:ка н.:мый водворися»* [3, с. 108]).

Певною мірою семантика аналізованого концепту-образу розгортається у позиції об'єкта зіставлення, як-от у контексті: *«страсти, яко б.:с»*.

Моделювання досліджуваного концепту засвідчує не тільки його полісемантичну природу, але й підтверджує виразну негативну маркованість. У поетичному тексті це досягається вживанням різних тропів, виявляється у сполучуваності лексем-вербалізаторів з іншими словами, у дериваційних можливостях відповідних найменувань.

Так, крім епітетних характеристик, що виражають насамперед негативну оцінку образу чорта, привертають увагу й оцінно забарвлені метафори: «*собор сатаны*», «*рати антихр.:ста*»; порівняння: «*страсти, яко б.:с*»; антитези («*Но пред солнцем исты(и)нны тмы князь исчезает*» [3, с. 106]); гіперболи («*Д.:моня сила ... по тысящи годищ паки разр.:шится*» [3, с. 115]) та ін.

Розмаїття сполучуваності лексем-вербалізаторів з іншими словами засвідчують передусім двокомпонентні номінації досліджуваного концепту-образу, побудовані за схемами атрибутивних синтагм: A+N або N+A («*д.:монскій лик*» і «*духи нечисты2*»), N+N («*тмы князь*»), а також епітетні конструкції, в яких помітно виявляється семантико-конотативний потенціал аналізованої концептуальної структури: «*враг льстивый*», «*зрящий враг*», «*змій вертоградскій*» та ін. Особливою образністю характеризується словосполучка прикладкового типу: «*змій-антихрист*».

Значною мірою негативною маркованістю концепту-образу «чорт» зумовлена відсутність демінутивних і пейоративних утворень від лексем-вербалізаторів, що вживаються на його позначення. Це можна пояснити тим, що внутрішні форми більшості імен демонологічних персонажів уже передбачають негативну оцінку відповідних образів. Зафіксовано незначну кількість дериватів, утворених суфіксальним способом, від аналізованих назв, як-от: *б.:совскій*, *д.:монскій*, *б.:сний* та деякі інші.

Зазвичай концептуальний аналіз передбачає встановлення різних асоціативних зв'язків, що формуються навколо концепту, передусім якщо зважати на особливу роль підтексту у творах І. Величковського. Саме враховуючи тісний зв'язок концепту з асоціативним простором імені, можна стверджувати, що семантика концепту-образу „чорт” певною мірою об'єктивується в значеннях слів «*єхидна*» («*Єхидна Павла в руку ус.:кнула бяше,.. Єгда же, отрас ю во огонь, без вреда явился*» [3, с. 113]); «*уж*» («*Прелщаючи уж Євву, шептал ей до уха*» [3, с. 150]); «*кот*» («*Многих бо гризайя, сей кот сам гризен бываєт*» [3, с. 137]); «*нечестивые вои*» («*Нечестивые вои Христа похищают*» [3, с. 110]). Стосовно останньої назви варто вказати, що воїн, як відомо, є одним із антропоморфних типів біса, що певною мірою корелює з уявленнями про демона як „воїна війська Христового”.

Згідно з методикою концептуального аналізу, застосованою до поетичного тексту, у поле концепту нерідко включають слова, що є носіями загального концептуального смислу. Зазначимо, що для концепту-образу „чорт” такими лексемами виступають *пекло*, *гріх*, *смерть*, *тьма* та под., окремі з яких можуть уживатися і як назви демонічних сил. Так, досить часто в поетичній картині світу І. Величковського актуалізується образ

смерті. Барокового письменника цікавить насамперед морально-філософський аспект смерті, що *«вс...х соравниваєт»*, а також те, із чим постане людина перед Богом у світі потойбічному: *«Смерть, [страшний] суд, ад, небо, н...бы чтыры квадры, Завше их м...й при серцу, як компас в занадри»* [3, с. 66]. Образ смерті в поезіях І. Величковського полісимволічний, навіть амбівалентний, що демонструють численні метафори (*«Блажен, иже во сердци память смерти маєт»* [3, с. 136]); епітети (*«заздрісна смерть»* [3, с. 50]); порівняння (*«Смерть, яко тать»* [3, с. 149]); фразеологізми (*«смерть с косою, всл...д єя огнен ад идяше»* [3, с. 114]).

Проведені спостереження засвідчують, що образ чорта розроблявся І. Величковським насамперед як негативний демонологічний персонаж – антагоніст Бога. Саме у такому ракурсі він постає у поетичній картині світу барокового письменника. Інтерпретуючи «чорта» як концепт-образ, робимо висновок про його семантико-когнітивну багатогранність, негативнооцінну маркованість, що підтримуються як християнськими, так і язичницькими уявленнями про нього.

Згідно з тлумаченням чорта, що бере початок ще в язичницькому сценарії. І. Величковський також осмислює його як демоноперсонаж, який відповідає за певну ділянку буття, є бридким і потворним, здатним до метаморфоз та живе у нечистому місці, що підтверджується відповідними концептуальними смислами. Швидше, під впливом християнства сформувалися уявлення про нього як супротивника Бога і Святих. Водночас бароковий письменник-священик виражає в поетичній творчості і такі фрагменти концептуальної семантики, пов'язані з образом чорта, як: *«той, що живе в людині»* або *«втїлюється в антихристі»* – демоноперсонажі, одержимому дияволом.

Щодо негативних конотацій, то їх засвідчують як внутрішні форми номінацій досліджуваного концепту-образу, так і різні мовностилістичні засоби: епітети, порівняння, гіперболи, антитези та ін.

Мовну концептуалізацію аналізованого поняття забезпечує відповідна система моно- та полілексемних різноструктурних номенів на його позначення, серед яких переважають прямі номінації. Крім того, простежується певна сполучуваність і словотвірна валентність вербалізаторів досліджуваного концепту-образу, а також зв'язок з асоціативним простором його імені. Зауважимо, що характеристика сакрально-хтонічного обмежується аналізом концепту-образу «чорт», оскільки інших демононазв, що репрезентують демонічне у поетичних текстах І. Величковського, практично не виявлено.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що сакральні мотиви належать до визначальних у творчості І. Величковського.

Поет-священик бачив своє покликання в уславленні релігійних цінностей. До цього його зобов'язував, як і більшість українських письменників XVII ст., культурологічний процес загалом і літературознавчий зокрема. Разом із тим чимало уваги він приділяв сакральнo-хтонічному. Святе і демонічне осмислювалися ним як два протилежні полюси сакрального, взаємодія яких визначає його діалектику. Демоносила виступає постійним супротивником Бога і Богородиці. Універсальним втіленням сил хтонічного світу у бароковій поезії І. Величковського став концепт-образ «чорт», який є складником бінарної опозиції добро / зло, що є визначальною для моделювання концептосфери сакрального. Незважаючи на могутність демонічних сил, що уособлюють зло, їхні дії обмежені Богом, який частіше перемагає. Саме такі уявлення про сатану, що сформувалися здебільшого під впливом християнства, об'єктивуються у поетичній творчості І. Величковського.

Проведене дослідження показало, що концептосфера сакрального, репрезентована в кращих поетичних зразках І. Величковського, засвідчує характерні особливості її об'єктивації в українській мові XVII – XVIII ст. На прикладі аналізу одного з хтонічних концептів маємо змогу реконструювати пракультурні, міфологічні, релігійні параметри літературного процесу епохи Бароко, в якій феномен релігійно-філософської поезії зумовлювала взаємодія різних начал: трансцендентного й іманентного, вищого духовного й нижчого демонічного, емоційного й раціонального, що визначають зіткану з протиріч специфіку тогочасного менталітету українського народу.

Література:

1. Бетко І. Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. 240 с.
2. Бодрак Б. Творчість Івана Величковського. Тематика, барокова образність: монографія. Донецьк: ДонДУЕТ, 2006. 156 с.
3. Величковський І. Твори / вступ. ст. С.І. Маслов; В.П. Колосова та В.І. Крекотень. Київ: Наук. думка, 1972. 191 с.
4. Генік-Березовська З. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм / пер. з чес. Г. Сиваченко; упоряд. та прим. М. Коцюбинська, Г. Сиваченко; вступ. ст. М. Коцюбинська. Київ: Гелікон, 2000. 368 с.
5. Забужко О.С. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. Київ: Абрис, 1997. 142 с.
6. Слухай Н.В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. Київ: Київський університет, 2005. 167 с.
7. Сорока М. Зорова поезія в українській літературі кінця XVI-XVIII ст. Київ: Головна спеціалізм. ред. л-ри мовами нац. меншин України, 1997. 208 с.
8. Фаріон І. Мова – краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст.). Львів: Львівська політехніка, 2007. 212 с.

9. Чорний О.О. Вчення про людину Чернігівського літературно-філософського кола (II пол. XVII – I пол. XVIII ст.): дис. ... канд. філос. наук: 09.00.09. Чернігів, 1998. 180 с.

10. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI-XVII ст.: у 2 кн. Книга перша: Ренесанс. Раннє бароко. Київ: Либідь, 2004. 400 с.

References:

1. Betko, I. (2003). *Ukrainska relihiino-filosofska poeziia. Etapy rozvytku*. [Ukrainian religious and philosophical poetry. Stages of development] Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego [in Polska].

2. Bodrak, B. (2006). *Tvorchist Ivana Velychkovskoho. Tematyka, barokova obraznist: monohrafiia*. [The Work of Ivan Velichkovsky. Themes, Baroque Imagery] Donetsk: DonDUET [in Ukrainian].

3. Velychkovskyi, I. (1972) *Tvory* [Works] / vstup. st. S.I. Maslov; V.P. Kolosova ta V.I. Krekoten. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

4. Genyk-Berezovska, Z. (2000). *Hrani kultur. Baroko, romantyzm, modernizm* [Facets of Cultures. Baroque, Romanticism, Modernism] / per. z ches. H. Syvachenko; uporiad. ta prym. M. Kotsiubynska, H. Syvachenko; vstup. st. M. Kotsiubynska. Kyiv: Helikon [in Ukrainian].

5. Zabuzhko, O.S. (1997). *Shevchenkiv mif Ukrainy. Sproba filosofskoho analizu*. [Shevchenko's Myth of Ukraine. An Attempt at Philosophical Analysis]. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].

6. Slukhai N.V., (2005). *Etnokontsepty ta mifolohiia skhidnykh slovian v aspekti linhvokulturolohii*. [Ethnoconcepts and mythology of the Eastern Slavs in the aspect of linguoculturology]. Kyiv: Kyivskyi universytet [in Ukrainian].

7. Soroka M. (1997). *Zorova poeziia v ukrainskii literaturi kintsia XVI-XVIII st.* [Visual poetry in Ukrainian literature of the late 16th-18th centuries]. Kyiv: Holovna spetsializm. red. l-ry movamy nats. menshyn Ukrainy [in Ukrainian].

8. Farion I., (2007). *Mova – краса i syła: Suspilno-kreatyvna rol ukrainskoi movy v KhI – seredyni KhIKh st.*). [Language – beauty and power: The social and creative role of the Ukrainian language in the 11th – mid-19th centuries]]. Lviv: Lvivska politekhnikha [in Ukrainian].

9. Chornyi, O.O. (1998). *Vchennia pro liudynu Chernihivskoho literaturno-filosofskoho kola (II pol. XVII – I pol. XVIII st.)*: [The doctrine of man of the Chernihiv literary and philosophical circle (2nd half of the 17th – 1st half of the 18th century)]. Candidate's thesis. Chernihiv [in Ukrainian].
dys. ... kand. fil. nauk: 09.00.09. Chernihiv, 1998. 180 s. [in Ukrainian].

10. Shevchuk, V. (2004). *Muza Roksolanska: Ukrainska literatura XVI-XVII st.: u 2 kn. Knyha persha: Renesans. Rannie baroko*. [Muse Roksolana: Ukrainian literature of the 16th-17th centuries]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].